

Η διαχείριση της διεθνικής σωματεμπορίας γυναικών ως πολιτικό εργαλείο: Παράπλευρες απώλειες και αναλώσιμοι πληθυσμοί

Ματίνα Παπαγιαννοπούλου*

«Οι ξένοι είναι εκείνοι που τους πληρώνεις για να σου προσφέρουν υπηρεσίες που έχεις το δικαίωμα να τερματίσεις όταν δεν σε ευχαριστούν πια. Καμιά στιγμή δεν διακυβεύεται η ελευθερία του καταναλωτή από την παροχή υπηρεσίας από τους ξένους, καθότι ο τουρίστας, ο θαμώνας, ο αγοραστής, ο καταναλωτής έχει πάντα τον πρώτο λόγο: αυτός απαιτεί, θέτει τους κανόνες και πάνω απ' όλα αποφασίζει πότε αρχίζει και πότε τελειώνει η επαφή.

Η παρουσία τους σπάει τη μονοτονία.

Θα έπρεπε κανείς να ευχαριστεί τον Θεό που οι ξένοι είναι εδώ.

Τότε γιατί όλη αυτή η φασαρία και η κατακραυγή;»

Z. Bauman (2002). *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*,
μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Αθήνα: εκδ. Ψυχογιός

1. Το διακύβευμα: η άφιξη του «ξένου»

Στη σύγχρονη ανθρώπινη ιστορία, η άφιξη του «ξένου», η ύπαρξη του μετανάστη ή της μετανάστριας και, ιδιαίτερα, η παρουσία του τμήματος του μετακινούμενου πληθυσμού που χρησιμοποιείται για να παρέχει οικονομικο-σεξουαλικές υπηρεσίες πυροδότησε συζητήσεις, ξεσπάωσε την κατακραυγή πολλών «ντόπιων» και αναδιαμόρφωσε το διανοητικό και πρακτικό πεδίο σε σχέση με τα θέματα εξουσίας, γνώσης και σεξουαλικότητας, του τρίπτυχου δηλαδή που, σύμφωνα με τον Φουκώ, αποτελεί το πλαίσιο του θεμελιακού τρόπου σύνδεσης της

*Κοινωνιολόγος-Εγκληματολόγος, ΜΑ, Υπ. Δρ Εγκληματολογίας.

καταστολής (Φουκώ, 1978, σελ. 13). Ο μετανάστης αποτελεί μια *παράπλευρη απώλεια της «προόδου»*, συνιστά μια *συνεχή πηγή ανασφάλειας* μέσω της επινοημένης απροσδιοριστίας που περιβάλλεται, ενσαρκώνοντας αυτό που ο Βίρνο χαρακτηρίζει ως *απόλυτο κίνδυνο*: δεν έχει συγκεκριμένο πρόσωπο ούτε και μονοσήμαντο περιεχόμενο (Βίρνο, 2007, σελ. 22-23).

Η απόδοση χαρακτηριστικών και η εγχάραξη ιδιοτήτων σε αυτήν την ιδιότυπη φιγούρα –ανάλογα με τις περιστάσεις και τη στόχευση της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης– χαράζει σύνορα μεταξύ ημών και του «Άλλου» σε τέτοιο βαθμό, που όπως υποστηρίζει ο Bauman «ο μοναδικός λόγος για την ύπαρξή του είναι η ίδια η αδιάκοπη δραστηριότητα του διαχωρισμού» (Bauman, 2005, σελ. 51). Είναι αυτός ο διαχωρισμός, μάλιστα, που συχνά θέτει το κατηγορικό ζεύγος της ένταξης και του αποκλεισμού ως μέρος μιας κατάστασης του/της μετανάστη/-τριας ως *homo sacer*, που ενώ του/της αφαιρείται σχεδόν κάθε κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα, παραμένει εντός του πεδίου της νομικής τάξης μέσα από τον ίδιο τον αποκλεισμό του/της (Agamben, 2005). Πρόκειται, δηλαδή, για μια ενσωμάτωση δίχως βίο, μια «γυμνή ζωή» που δεν συνιστά πια *terra incognita*, αλλά έχει καταστεί συστηματικό αντικείμενο διερώτησης (Φουκώ, 1978), άσκησης πολιτικών και πολιτικής διαχείρισης: μια εξαίρεση που το σύγχρονο κράτος, διά της συμπερίληψής της, – ο Bauman το ονομάζει «κράτος της προσωπικής ασφάλειας» (Bauman, 2008, σελ. 36) – ασκεί την εξουσία του μέσω της υπόσχεσης της παροχής ασφάλειας από την «απειλή» των ξένων και προστασίας του «αδιαπέραστου» των συνόρων.

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από μεγάλες μεταναστεύσεις. Μεταναστεύσεις που μεταβάλλονται και αναδιοργανώνονται ποσοτικά και ποιοτικά.¹ Η μοναδική σταθερά φαίνεται να είναι η μετακίνηση αν-

1. Η μελέτη του φαινομένου της σύγχρονης μετανάστευσης αναδεικνύει ότι αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, διαφοροποιούμενη σε σχέση με το παρελθόν ποιοτικά και ποσοτικά, καθώς παρατηρούνται νέες μεταναστευτικές ροές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από διαφορετικούς μεταναστευτικούς προσορισμούς και κοινωνική διαστρωμάτωση, από την ανάπτυξη άτυπων μορφών μετακίνησης και από την αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στους πληθυσμούς αυτούς. Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ (UN, 2005: 9), η αύξηση του ποσοστού των γυναικών στον μεταναστευτικό πληθυσμό τη μεταπολεμική περίοδο είναι τέτοια ώστε οι γυναίκες πλέον να αποτελούν σχεδόν το μισό του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού διεθνώς. Σύμφωνα με την Έκθεση του Ταμείου των Ηνωμένων Εθνών για τον Παγκόσμιο Πληθυσμό (UNFPA, 2006: 23) το 2005

θρώπων πληθυσμών (κινητικότητα της εργασίας) από τις «υποανάπτυκτες» στις πιο «ανεπτυγμένες» ή/και «αναπτυσσόμενες» περιοχές, ενισχύοντας μια ανθούσα βιομηχανία εκμετάλλευσης της ανθρώπινης τρωτότητας και μια νέα διαχείριση του εμπορεύματος εργασία, καθιστώντας, παράλληλα, τον μετανάστη *persona non grata*: παράνομο, λαθραίο και επικίνδυνο (Agier, 2011), ο οποίος βρίσκεται σε μια κατάσταση «αμφίσημης ολίσθησης» (Agier, 2002) μεταξύ προσωρινότητας και ακαθοριστίας περί της φύσης της κάθε εγκατάστασής του. Αυτές οι μάζες εν κινήσει συνιστούν παράλληλα ανησυχητικό στοιχείο, αφού θέτουν σε αμφισβήτηση την εδαφική κυριαρχία του κράτους και τις αναγκαίες για την ύπαρξή της κατασκευές (π.χ. υπηκοότητα, πολιτογράφηση, ανθρώπινα δικαιώματα κ.ο.κ.), με αποτέλεσμα την ανάδειξη των εθνικών συνόρων σε βασικό πολιτικό εργαλείο για τη διατήρηση των ανισοτήτων στην παγκόσμια οικονομία (Silveira-Gorski, 1999).

Οι γυναίκες² μετακινούνται και αυτές: μετακινούνται με ή δίχως τη συγκατάθεσή τους για λόγους που οι περισσότεροι σχετίζονται με την εύρεση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης ή ακόμα και τη διάσωση της ζωής τους, εγκαταλείποντας έτσι το οικείο περιβάλλον τους, όχι γιατί ονειρεύονται να εργαστούν ως οικιακές βοηθοί ούτε γιατί επιθυμούν να ασχοληθούν με τη φροντίδα εξαρτώμενων ατόμων, αλλά γιατί χρειάζονται εργασία. Παρόμοια, οι γυναίκες εντάσσονται στη βιομηχανία του σεξ και την πορνική αγορά όχι γιατί είναι γενετικά προγραμματισμένες για την παροχή σεξουαλικών υπηρεσιών, αλλά γιατί η ζήτηση των υπηρεσιών αυτών είναι υψηλή, καθιστώντας τις επιτακτικά απαραίτητες (Παπαγιαννοπούλου, Μαρκούσης, 2007, σελ. 8), καθώς όπως αναφέρει ο Λάζος (2002β, σελ. 185) η εξαναγκαστική πορνεία έχει αρχίσει να μετρά τους πελάτες σε δεκάδες χιλιάδες και να τους

υπήρχαν περισσότερες γυναίκες μετανάστριες από ό,τι άνδρες σε όλες τις περιοχές του κόσμου, με εξαίρεση την Αφρική και την Ασία.

2. Με τη χρήση της έννοιας «γυναίκες» δεν θεωρούμε ότι υπάρχει μια κοινή και γενικεύσιμη γυναικεία εμπειρία, όπως, εξάλλου, έχει επισημάνει και η σύγχρονη φεμινιστική κριτική. Όπως αναφέρει η Scott, δεν μπορούμε να υποθέσουμε «τη μόνιμη ύπαρξη μιας ομογενούς συλλογικότητας που ονομάζεται “γυναίκες” επί της οποίας επισημαίνουν μετρήσιμες εμπειρίες» (Scott, 1999, σελ. 78). Η έμφυλη ταυτότητα δεν συνιστά σταθερό και αμετάβλητο σημαίνον μιας οντολογικής κατηγορίας που αντιστοιχεί σε κάποια ενιαία ουσία (Riley, 1988, σελ. 105).

αθροίζει σε εκατοντάδες χιλιάδες συνιστώντας έτσι μια πορνεία άλλης τάξης και κλίμακας. Αυτή η σχεδόν ολοκληρωτική «εκχώρηση» του σώματος καθιστά τον πελάτη κυρίαρχο του δικαιώματος χρήσης της εκδιδομένης, αφού είναι αυτός που έχει την τελική απόφαση: την πληρωμή για την παροχή σεξουαλικών υπηρεσιών.

Η ιστορική νομιμοποίηση που προσπαθεί να παράσχει η κοινότητα ρήση περί του «αρχαιότερου των επαγγελμάτων» δεν είναι τίποτα άλλο παρά η επιθυμία για τη μη διατάραξη της ασφάλειας της καθημερινής ζωής από τα «ξένα» σώματα, τα οποία εν τούτοις αντικειμενοποιούνται, διαμελίζονται, ευτελίζονται. Αν προϋπάρχει κάποιος, αυτός είναι ο πελάτης ως κοινωνικο-οικονομική σχέση με ιστορικό χαρακτήρα (Λάζος, 2002β, σελ. 20), αλλά και για να υπερβούμε το διώνυμο εκδιδόμενη-πελάτης θα συμφωνήσω με την Goldman (2010, σελ. 81) ότι είναι «η υποκρισία και ο δόλος μας που δημιουργούν τόσο την πόρνη όσο και τον πορνοβοσκό». Η επισήμανση για την εμπορευματοποίηση αυτών των σωμάτων που «δεν μπόρεσαν ή δεν αφέθηκαν να αποκτήσουν δικαιώματα και να παραμείνουν στον τόπο τους» (Bauman, 2005, σελ. 17) παραπέμπει στη διαπίστωση ότι εκτίθενται εντατικά, ώστε κάποιος να αποκτή πρόσβαση σε αυτά (Ομάδα Terminal 119, 2008), αφού έχουν εκπέσει σε «πράγμα», σε αντικείμενο χρήσης. Ακόμη παραπέρα, «η γυναίκα στην πορνεία βγάζει λεφτά ως σώμα επί έργο, ως ειδικό σώμα επί ειδικό έργο, τεχνική. Δεν βγάζει λεφτά ως πρόσωπο, ως οικονομική προσωπικότητα. Σε μια άλλη διατύπωση, από τη γυναίκα στην πορνεία βγαίνουν λεφτά, δεν βγάζει λεφτά η γυναίκα στην πορνεία» (Λάζος, 2002β, σελ. 229).

Η παρουσία της διεθνικής σωματεμπορίας των γυναικών επέφερε αλλαγές στη δομή της αγοράς εργασίας και της κοινωνίας, στον πολιτισμό των φύλων, όπως επίσης και στο περιεχόμενο της σεξουαλικότητας. Η κατάσταση του να θεωρείται κάποιος ανταλλάξιμος –χωρίς σχεδόν καμία δυνατότητα διαπραγμάτευσης– και η πραγμάτωσή της ως τέτοιας δεν αποτελεί, όπως καταλαβαίνουμε, αμοιβαία σεξουαλική ανταλλαγή, αλλά εδραιώνει, σύμφωνα με τον Tabet, έναν τύπο ανταλλαγής όχι αυτόν της σεξουαλικότητας με μια άλλη σεξουαλικότητα, αλλά της ανταμοιβής προς μια παροχή, μιας πληρωμής προς μια σεξουαλικότητα μεταμορφωμένη σε υπηρεσία, διαμορφώνοντας τόσο τις σχέσεις μεταξύ των φύλων όσο και τη σεξουαλικότητα καθαυτή, (ανα)παράγοντας και ενισχύοντας την ιεραρχικά κατασκευασμένη σεξουαλικότητα

(Tabet, 2006, σελ. 376). Πρόκειται για μια πράξη σεξουαλικοποιημένης βίας, όπου η γυναίκα μετατρέπεται σε αυτήν που είναι η «διαθέσιμη για όλους τους άρρενες, η λιγότερο σεβαστή, η λιγότερο προστατευμένη από όλες τις γυναίκες» (Ομάδα Terminal 119, 2008, σελ. 43).

Η διαμόρφωση και εφαρμογή πολιτικών για την αντιμετώπιση της διεθνικής σωματεμπορίας γυναικών συνόψισε πολλά από τα κύρια γνωρίσματα της μετα-νεωτερικής εξουσίας, και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό που να μας επιτρέπει τη μεταχείριση του φαινομένου ως παραδείγματος μέσω του οποίου μπορούν να εξεταστούν τα χαρακτηριστικά ενός ευρύτερου θεσμικού πλαισίου και πολιτικών διαχείρισης της μετανάστευσης, της εργασίας και των εργασιακών δικαιωμάτων, της καταπολέμησης της οργανωμένης εγκληματικότητας, της προστασίας δικαιωμάτων των μειονοτήτων κ.ο.κ. Η διεθνική σωματεμπορία αποτελεί πλέον το συστατικό μέρος της σύγχρονης πορνείας, το αντικείμενο πολλών επιστημονικών κλάδων, το πεδίο νομικών, αστυνομικών και δικαστικών ενεργειών, όπως επίσης το πλαίσιο θεωρητικών και ερευνητικών επεξεργασιών: μια παραγωγή λόγων (discours) που κεφαλαιοποιεί την εύθραυστη και τρωτή θέση των μετακινούμενων πληθυσμών, οικειοποιούμενη πολλές φορές καταχρηστικά την κατάσταση θυματοποίησής τους, προκειμένου να νομιμοποιήσει τη λήψη και εφαρμογή αυστηρών μεταναστευτικών ελέγχων και περιορισμών και, παράλληλα, την περιστολή στοιχειωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μέσω της διατύπωσης ενός παθιασμένου αιτήματος για την καταστολή της σωματεμπορίας και της εργαλειοποίησης του λεξιλογίου της οδύνης (Μπάτλερ, 2009, σελ. 12) θεμελιώνεται, όπως θα δούμε παρακάτω, μια κατασταλτική πολιτική άσκησης βιοεξουσιαστικών τεχνικών με ένα και μοναδικό πλαίσιο στοχοθέτησης: τον έλεγχο της διασυννοριακής μετακίνησης πληθυσμών, την εκτόπισή τους και τη διαχείρισή τους εν τέλει ως ανθρώπινων απορριμμάτων.

Η αφήγηση του πλαισίου των πολιτικών διαχείρισης της διεθνικής σωματεμπορίας μπορεί να γίνει με περισσότερους από έναν τρόπους. Η παρούσα προβληματική δεν επικεντρώνεται στην ανάλυση και παρουσίαση της βίας που ασκείται ποικιλοτρόπως στις γυναίκες μέσω της εκμετάλλευσης της θέσης τους, ούτε στην ενδελεχή κατανόηση του φαινομένου και στη διεξοδική πραγμάτευσή του, αλλά εξετάζει μέρος των εφαρμοζόμενων πολιτικών που έχουν αναπτυχθεί για τη διαχείρισή του και τις τοποθετεί στο πεδίο των πολυεπίπεδων τεχνικών

διακυβέρνησης, όπως επίσης της αγοράς και του κράτους, προτείνοντας τη μετατόπιση των όρων της σχετικής ανάλυσης από τη βία, το δυαδικό σχήμα «θύμα-δράστης» και το οργανωμένο έγκλημα στις διαδικασίες της μετανάστευσης και την εργασία. Το κείμενο αυτό, μεταξύ άλλων, αντλεί επιπλέον υλικό από (ατομικές) συνεντεύξεις σε βάθος που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας που διεξήχθη από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) σε συνεργασία με το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και το Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών/Διοτίμα με αντικείμενο τη «Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα».³

2. Τα πολλαπλά σύνορα και η εμπορία ανθρώπων: η στροφή της πολιτικής σκηνής προς την ανθρώπινη ασφάλεια

Η «άνοδος των παράνομων μεταναστών» είναι απότοκη μιας κυβερνητικής εξουσιαστικής τροπικότητας που θέτει εμπόδια στην ελεύθερη μετακίνηση των ανθρώπινων πληθυσμών, στηριζόμενη σε αυστηρούς κρατικούς μεταναστευτικούς ελέγχους και στην εγκαθίδρυση εντεινόμενων διαχωρισμών σε πολίτες και μετανάστες, μετατρέποντας τους τελευταίους σε «λαθρομετανάστες», μη εξουσιοδοτημένους, «παράνομους» ή χωρίς «χαρτιά» (Nevins, 2002). Τα σύνορα έχουν γίνει «εργαλεία χωρικής εγγραφής των σχέσεων εξουσίας» (Ραζάκ, 2008) και το πέρασμά τους συνιστά το πεδίο, όπου η σεξουαλικότητα, η ταυτότητα και η κίνηση επανανοηματοδοτούνται, αποτελώντας άξονες μέσω των οποίων η «παράνομη» κατασκευάζεται και διανέμεται διαφορετικά.

3. Οι συνεντεύξεις διενεργήθηκαν με ανώτερα διοικητικά στελέχη εξειδικευμένα στην αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων στο πλαίσιο υλοποίησης του έργου. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι οποίες (απο)μαγνητοφωνήθηκαν, υιοθετήθηκαν κανόνες που τηρούν τη ρήτρα της εμπιστευτικότητας (π.χ. επεξεργασμένες τεχνικές ανωνυμοποίησης) και, γενικότερα, τη δεοντολογία της διεξαγωγής κοινωνικής έρευνας. Θεωρούμε, επίσης, ότι ο/η ερευνητής/-τρια δεν συλλέγει απλά τα δεδομένα από τα ερευνητικά υποκείμενα, αλλά και τα (ανα)παράγει μέσω διαδικασιών φιλτράρισματος και αναστοχαστικών διεργασιών, καθώς η ερευνητική διαδικασία είναι μια δυναμική κοινωνική σχέση.

Τα κράτη οριοθετούν τα εδάφη τους με αμοιβαία αποκλειστικό τρόπο, ιδίως όταν πρόκειται για τον έλεγχο των συνόρων από υποκείμενα όπως οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, δείχνοντας το διττό πρόσωπο του Ιανού: από τη μια, συμπεριφέρονται αποφαιτικά «αποεθνικοποιώντας» τις εθνικές οικονομίες για την ανάγκη άρσης των συννοριακών ελέγχων επί των παγκόσμιων ροών κεφαλαίου, πληροφοριών και υπηρεσιών και, από την άλλη, «επαναεθνικοποιούν» την πολιτική τους δρώντας αρνητικά στις μεταναστευτικές ροές (Σάσεν, 2001, σελ. 125). Από τη μια, «αποεδαφικοποιούν» τα εσωτερικά σύνορα⁴ –όπως για παράδειγμα με τη Συνθήκη Σένγκεν– και, από την άλλη, επανεδαφικοποιούν τα εξωτερικά. Η εν λόγω Συνθήκη μπορεί να κατάργησε, ή ορθότερα μετατόπισε, τον έλεγχο προσώπων στα εσωτερικά εθνικά σύνορα, ανέδειξε όμως τη μετανάστευση των πολιτών εκτός Σένγκεν ως το μείζον ζήτημα της Ε.Ε. Κατασκεύασε, έτσι, νέα σύνορα και αποκλεισμούς σε συνδυασμό με τη διαπιστούμενη μεταβολή των αναπαραστάσεων για τον «εχθρό» (π.χ. οργανωμένο έγκλημα και ισλαμικός θρησκευτικός «φονταμενταλισμός» ως συνώνυμο της τρομοκρατίας) και την παραγωγή μηχανισμών φόβου, νομιμοποιώντας με αυτόν τον τρόπο την ανάπτυξη μηχανισμών κρατικής ασφάλειας, την ανασυγκρότηση αστυνομικών αρμοδιοτήτων, τη δημιουργία νέων συστημάτων πληροφοριών (Baratta, Γιαννούλη, 1997) και την αυτο-ενίσχυση μιας συνείδησης εναντίον των μη Ευρωπαίων-Άλλων (Sharma, 2003).

4. Η συζήτηση σε σχέση με τα εσωτερικά σύνορα χρειάζεται να λάβει υπόψη τη ρευστότητα που χαρακτηρίζει τον αυστηρό προσδιορισμό τους, σε εννοιολογικό και πραγματιστικό επίπεδο, καθώς ήδη έχει ψηφιστεί η επαναφορά των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα κράτους-μέλους της ζώνης Σένγκεν, σε περιπτώσεις που απειλείται η δημόσια τάξη ή η εσωτερική ασφάλεια [βλ. Νομοθετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12ης Ιουνίου 2013 σχετικά με την πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 562/2006 με σκοπό τη θέσπιση κοινών κανόνων σχετικά με την προσωρινή επαναφορά της άσκησης συννοριακού ελέγχου στα εσωτερικά σύνορα σε εξαιρετικές περιστάσεις (COM(2011)0560 – C7-0248/2011 – 2011/0242(COD), text at: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0259+0+DOC+XML+V0//EL>]. Επίσης, η κοινωνική και χωρική διαίρεση των πόλεων (π.χ. φρουρούμενες κοινότητες, ζώνες ασφάλειας, γκέτο κ.λπ.), καθώς και ο αυξανόμενος κοινωνικός και χωρικός αποκλεισμός συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων (π.χ. μετανάστες) (ανα)παράγουν νέα εσωτερικά σύνορα εντός των πόλεων με τη δημιουργία διαχωρισμένων περιοχών, λειτουργώντας έτσι ως όργανα ελέγχου και αποκλεισμού τμημάτων του αστικού πληθυσμού (Wacquant, 2008).

Με άλλα λόγια, το ισχύον πλαίσιο αναγορεύει τα σύνορα και τα άτομα σε πεδία της ρυθμιστικής του εφαρμογής και, όπως το θέτει ο Νικολόπουλος, πρόκειται για μια σχεσιακή συνθήκη «inclusion/exclusion» που αντιδιαστέλλει τους πολίτες της Ένωσης με τους «εξωκοινοτικούς αλλοδαπούς»: «Από αυτή την άποψη, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η λειτουργία του δικαιώματος της ελεύθερης μετακίνησης διέπεται από τη διαλεκτική “ένταξη/αποκλεισμός”· στην κατάργηση των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα αντιπαράτίθεται η ανάπτυξη μιας πολύπλοκης δέσμης πολιτικών, που διέπονται από την ιδεολογία της “εσωτερικής ασφάλειας” και έχουν κοινή συνισταμένη την αυστηροποίηση των προϋποθέσεων για τη διέλευση των “εξωτερικών” συνόρων της ευρωπαϊκής/κοινοτικής επικράτειας από υπηκόους τρίτων χωρών. [...] Σ’ αυτή την προοπτική, διαπιστώνουμε ότι τα θέματα της μετανάστευσης και της παροχής ασύλου αντιμετωπίζονται κατά προτεραιότητα ως ζητήματα ασφαλείας –από κοινού, μάλιστα, με την “τρομοκρατία” και τα “ναρκωτικά”– οδηγώντας έτσι στο *συσχετισμό εθνότητας και εγκληματικότητας* και, κατ’ επέκταση, στο *στιγματισμό των υπηκόων τρίτων χωρών*» (Νικολόπουλος, 2002, σελ. 116-117).

Αν λάβουμε αυτό το τελευταίο σημείο σοβαρά υπόψη, τότε φαίνεται ότι οι πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης, οι κατασταλτικές πρακτικές, οι συντοριακοί έλεγχοι και η κατασκευή ηθικών πανικών όχι μόνο δεν μειώνουν τις μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, αλλά, αντίθετα, καθιστούν τους μετανάστες ευάλωτους στην εκμετάλλευση, μετατρέποντάς τους σε φθινό εργατικό δυναμικό (Αμπατζή, 2008: 51), ενίοτε σε «εγκληματίες» και μάλιστα, μέσα σε χώρους όπου αντιμετωπίζονται ως αυτοί που δεν ανήκουν στα μέλη του «έθνους», παρσιτώντας σε βάρος του «κοινωνικού σώματος». Οι μετανάστριες δεν εξαιρούνται από αυτήν την αντιμετώπιση. Η διασφάλιση της κοινωνικής σταθερότητας, η προστασία της εθνικής ταυτότητας, η δημόσια τάξη και η εσωτερική ασφάλεια αποτελούν κεντρικούς ιδεολογικούς άξονες ενός λόγου που, αφενός, προσπαθεί να εγγυηθεί την «τάξη και ασφάλεια» ενάντια στους/στις μετανάστες/-στριες που επιδιώκουν να εγκατασταθούν στην «προνομιούχα» Ε.Ε., και, αφετέρου, να διασφαλίσει μια πολιτική της συναίνεσης⁵ ενάντια σε αυτούς/-ές που υπο-

5. Όπως αναφέρει ο Agamben (2001): «Η ασφάλεια ως βασική αρχή της κρατικής πολιτικής ανάγεται στη γένεση του σύγχρονου κράτους. Τη μνημονεύει ήδη ο Hobbes

δηλώνουν την παρέκκλιση από την κανονικότητα: δηλαδή τους «ελαττωματικούς, ατελείς, ανεκπλήρωτους καταναλωτές» (Bauman, 2005, σελ. 30). Χαρακτηριστικός είναι ο λόγος ερωτώμενου με αρμοδιότητα στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων: «Από την άλλη μεριά εμείς είμαστε υποχρεωμένοι σαν αστυνομία, επειδή έχουμε και τη συνοριακή φύλαξη, να προστατεύουμε τα σύνορα. Εκεί έχεις μια διάσταση που έχει να κάνει με μετανάστες, με λαθροδιακινητές, που δεν μπορείς να τους ξεχωρίσεις από την αρχή, κινδυνεύεις πάνω στα σύνορα συνεχώς με όλους αυτούς τους ανθρώπους. Υπάρχει μια, πώς να το πω, πιο βίαιη συμπεριφορά..., Και όλη αυτή η κατάσταση δυστυχώς δεν δημιουργεί σχέσεις εμπιστοσύνης με τους μετανάστες. Από την άλλη, σαν κομμάτι του ελληνικού κράτους, εμείς λειτουργούμε λίγο με παλαιά πρότυπα, δηλαδή οι αστυνομικές υπηρεσίες, εκτός ορισμένων, δεν είναι διαμορφωμένες, ώστε να μπορούν να συνεργαστούν με μετανάστες...».

Διεθνείς οργανισμοί (π.χ. ΟΗΕ, Ε.Ε.) και εθνικά κράτη αντιμετωπίζουν τη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων ως απειλή της ασφάλειας, τόσο σε επίπεδο λόγου όσο και θεσμικά, έτσι ώστε να επιτρέπεται η νομιμοποίηση της καταστολής όσων θέτουν σε κίνδυνο την τάξη του συστήματος, να ενισχύεται η απλουστευτική διάκριση μεταξύ «νόμιμης» και «παράνομης» μετανάστευσης και να εφαρμόζονται αυστηροί συνοριακοί έλεγχοι και περιοριστικές μεταναστευτικές ρυθμίσεις. Έτσι, η ανασφάλεια που γεννά η αγορά και η σύγχρονη «ρευστή» πραγματικότητα που αδυνατεί να αντιμετωπίσει ζητήματα βιοπορισμού και πρόνοιας, συνοδεύεται από την άσκηση ενός βιοπολιτικού ελέγχου που εστιάζει στη ζωή, προκειμένου να προβλέψει αντι-κανονικές συμπεριφορές του πληθυσμού, θέτοντας ως στόχο την επίτευξη μιας ισορροπίας, η οποία διαφυλάσσει την ασφάλεια του όλου από εσωτερικούς «κινδύνους» (Foucault, 2003, σελ. 243, Φουκώ, 1982, σελ. 171). Όπως υποστηρίζει ο Εμμανουηλίδης «είναι ο σπασμός ενός κράτους σε κατάσταση μειωμένης δυνατότητας κατανόησης και άσκησης ελέγχου επί των πραγμάτων, σε κατάσταση αδυναμίας εγγύησης της οικονομίας και του πλούτου του πληθυσμού, ως αποτέλεσμα της αναδιάταξης των σχέσεων του με το κεφάλαιο» (Εμμανουηλίδης, 2013, σελ. 20).

ως το αντίθετο του φόβου που εξαναγκάζει τους ανθρώπους να ενωθούν για την από κοινού συγκρότηση της κοινωνίας».

Τα σύνορα, επιπλέον, λειτουργούν ως χωροχρονικές ζώνες, όπου η επιτήρηση εφαρμόζεται ως βιοπολιτικός έλεγχος και η κινητικότητα συνδέεται εγγενώς με τη διαδικασία ταξινόμησης: από τη μια μεριά οι εξατομικευμένοι πολίτες και από την άλλη οι μαζοποιημένοι ξένοι (Btiħaj, 2007). Αυτή η συμβολική ή πραγματική γραμμή οριοθέτησης, που είναι τα σύνορα, δεν είναι μάλιστα μόνο εδαφική, αφού λειτουργούν και ως μια διαίρεση αντιδιαστολής δύο πολιτισμών, δύο κόσμων (Ραζάκ, 2008, σελ. 20). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη εκπροσώπου φορέα με αρμοδιότητα στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων σε σχέση με το ζήτημα αυτό: «[...] υπάρχουν δύο ειδών μετανάστες στην Ελλάδα, έτσι; Μάλλον τριών ειδών μετανάστες. Υπάρχουν οι νόμιμοι που διαχωρίζονται στους μετανάστες από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή από τις χώρες του δυτικού κόσμου που έχουν μια αντιμετώπιση τελείως διαφορετική. Οι μετανάστες, οι οποίοι είναι νόμιμοι αλλά προέρχονται από χώρες του τρίτου κόσμου που είναι τελείως διαφορετικοί. Και υπάρχουν και οι παράνομοι. Εκεί, δηλαδή, κάθε μορφή αλλάζει τελείως. Συν του ότι να ξέρετε ότι έχουμε και ένα μεγάλο πρόβλημα... εμείς που τουλάχιστον... εγώ το βλέπω σαν ειδική υπηρεσία εδώ με τους μετανάστες που προέρχονται από τις αραβικές χώρες και βασικά τις μουσουλμανικές χώρες με το θέμα των γυναικών. Οι οποίοι, δυστυχώς, δεν μπορούν να αντιληφθούν την ευρωπαϊκή κατάσταση ή τον δυτικό τρόπο ζωής και γι' αυτούς δυστυχώς, οι γυναίκες εξακολουθούν να είναι πράγμα, έτσι; Δηλαδή δεν μπορούν να 'ρθουν οι γυναίκες αυτές σε επαφή με κανέναν από εμάς γιατί δεν επιτρέπεται από την οικογένεια...».

Η Berman υποστηρίζει ότι οι κυρίαρχοι λόγοι που αναπτύσσονται για τη διεθνική σωματεμπορία των γυναικών πρέπει να γίνονται αντιληπτοί ως πράξεις «κρατικής συγκρότησης», ιδίως «σε μια ιστορική στιγμή που το νόημα του κράτους βρίσκεται σε κατάσταση ρευστότητας και σοβαρής αναθεώρησης» (Berman, 2003, σελ. 59). Ο «συναγερμός» που αναπτύσσεται για τη διακίνηση αθώων, κακοποιημένων και «λευκών» κοριτσιών αντικατοπτρίζει μια ανησυχία συντριβής από σκοτεινούς, απειλητικούς, ξένους εγκληματίες που απειλούν τις οικογένειές «μας», τα σπίτια «μας» και τον τρόπο ζωής «μας», ένας φόβος, δηλαδή, που συνδέεται στενά με ρατσιστικά αισθήματα (Berman, 2006). Συνεπώς, διαφαίνεται ότι η εμπορία γυναικών έχει μετατραπεί σε ένα πεδίο που χαρακτηρίζεται από υπερ-φυσικούς φόβους για τους ξένους, τους μετανάστες και τους εγκληματίες και τις σύνθετες δυνά-

μεις που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση, τόσο πολύ ώστε να είναι συχνά δύσκολο να διαχωρίσουμε τους συγκεκριμένους φόβους από την πραγματική ανησυχία για τη μοίρα αυτών των γυναικών⁶, καθώς μέσω αυτής της αντιμετώπισης επιτείνεται και η κανονιστική διαχείριση της ζωής με όρους ιατρικοποίησης, εθnikοποίησης, εμφυλοποίησης (Αθανασίου, 2012) αλλά και εγκληματοποίησης.

Οι νέες μεταναστευτικές πολιτικές δημιουργήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στη βάση των εννοιών της εθνικής και ανθρώπινης ασφάλειας, οι οποίες τείνουν να αποτελέσουν τη νέα παγκόσμια αρχιτεκτονική του βιοπολιτικού ελέγχου. Έτσι, μια ειδική έννοια ασφάλειας, η ανθρώπινη/προσωπική ασφάλεια⁷, εγκαθίσταται στον λόγο της σύγχρονης κυριάρχησης, προκειμένου να συγκροτήσει έναν νέο τύπο νομιμοποίησης, στον οποίο εδράζεται η επιβεβαίωση της κρατικής εξουσίας και το αίτημα της πειθαρχίας (Bauman, 2005, σελ. 149-150). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ερωτώμενος αρμοδιότητας στις διεθνείς σχέσεις: «...δηλαδή όταν ήρθα [...] ασχοληθήκαμε με ένα καινούριο θέμα, το οποίο είχε να κάνει με την ανθρώπινη ασφάλεια. Ήταν μια έννοια, ας πούμε, η οποία χαρακτήριζε τις ήπιες δυνάμεις, δηλαδή τις δυνάμεις που αντλούν τη δύναμη και την ισχύ τους από τις διεθνείς σχέσεις, από τη δύναμη των επιχειρημάτων τους, τον σταθεροποιητικό τους προσανατολισμό και την ανθρωπιστική τους διάσταση. Ήταν χώρες όπως ο Καναδάς, η Νορβηγία, και υπήρξε ένα δίκτυο τότε, το Human Security Network. [...] Αυτό το δίκτυο ήταν μια πλατφόρμα ουσιαστικά ένα think tank σε επίπεδο Υπουργών. [...] Εκεί, λοιπόν, ο τότε Καναδός Υπουργός Εξωτερικών, ο Lloyd Oxford, είχε προτείνει στον δικό μας Υπουργό, τον νυν Πρωθυπουργό [εννοεί τον Γ. Παπανδρέου], να μπει και η Ελλάδα και να είναι αυτή μια τέτοια

6. Είναι στο ίδιο πλαίσιο που αναπτύχθηκε η εκστρατεία ηθικού πανικού για την προστασία της δημόσιας υγείας από τον «δημόσιο κίνδυνο» των «οροθετικών εκδιδόμενων γυναικών». Είναι ενδεικτική η δήλωση του τότε υπουργού υγείας Α. Λοβέρδου (16/12/2012), σύμφωνα με την οποία η μετάδοση του AIDS γίνεται «από την παράνομη μετανάστρια στον Έλληνα πελάτη, στην ελληνική οικογένεια».

7. Η έννοια της ανθρώπινης ασφάλειας εμφανίστηκε το 1994 στην Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη (Human Development Report) του ΟΗΕ και ορίστηκε ως «η ασφάλεια από χρόνιες απειλές, όπως η πείνα, οι ασθένειες και η καταπίεση», καθώς και ως «προστασία από ξαφνικές και επιζήμιες αλλαγές στα πρότυπα της καθημερινής ζωής», βλ. σχετικά: United Nations Development Programme (UNDP) (1994). *Human Development Report 1994*, New York: Oxford University Press, 23, text at: <http://www.undp.org/hdro/1994/94.htm>

δύναμη στη νοτιοανατολική Ευρώπη, δηλαδή, μια ήπια δύναμη. Αυτό είχε μια ατζέντα από θέματα. Ήταν “*freedom from fear, freedom from want and freedom to live in dignity*”, δηλαδή η προστιθέμενη αξία είναι ότι έπανε τις γενεσιουργές αιτίες του conflict. Δηλαδή, το conflict δεν είχε να κάνει πια με τη σύγκρουση με τους τακτικούς στρατούς και με τη γεωπολιτική, έτσι όπως την ξέραμε στον ψυχρό πόλεμο, αλλά είχε να κάνει περισσότερο με την ασφάλεια του πολίτη εν καιρώ ειρήνης, [...] ας πούμε, από αυτό που προκύπτει μετά από την ένοπλη σύγκρουση. Συγκεκριμένα: νάρκες κατά προσωπικού, μικρά, ελαφρά όπλα, εκπαίδευση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οργανωμένο έγκλημα, σιτιστική ασφάλεια, δηλαδή πως να το πω όλο το θέμα της φτώχειας. [...] Κάπου εκεί μπήκε και το θέμα του trafficking, ως μια υπόθεση, η οποία και μας αφορούσε γιατί ήταν ένα πρόβλημα στην Ελλάδα και γιατί πολιτικά, αν θέλετε, είχε την κατάλληλη ευαισθησία, ώστε να ασχοληθούν οι πολιτικοί με αυτό. Έτσι και έγινε...».

Άρα, στο πλαίσιο του λόγου για την ανθρώπινη ασφάλεια, οι δι-ασυνοριακές μετακινήσεις των γυναικών και η διαχείρισή τους ως συμμετεχουσών στο οργανωμένο έγκλημα, αντιμετωπίζονται ως η σκοτεινή πλευρά της παγκοσμιοποίησης αλλά και ως μία εξωτερική/εξωγενής απειλή που απειλεί την ανθρώπινη ασφάλεια και επενεργεί πάνω και εναντίον αλλά όχι μέσα στη «νομιμοποιημένη» κοινωνία (Edwards & Gill, 2002, σελ. 253). Τα σύνορα και η προστασία τους διαδραματίζουν, μεταξύ άλλων, και έναν ρόλο κατευναστικής ψυχολογικής λειτουργίας που απαλύνει το αίσθημα φόβου από τον ξένο και τους «περιπούς» πληθυσμούς, ενισχύοντας το αίσθημα του ανήκειν σε όσους/-ες έχουν την τύχη να κατέχουν την ιδιότητα του πολίτη. Τελικά, φαίνεται ότι ο «ανεπτυγμένος κόσμος» μοιάζει να παράγει κυρίως φόβους και τη διαχείρισή τους, μέσω της παροχής αισθήματος ασφαλείας.⁸

8. Δεν είναι τυχαίο αυτό που αναφέρουν οι Federici και Caffentzis (2012, σελ. 17): «αυτό που βλέπουν οι επιχειρηματίες στις ΗΠΑ, [είναι] ότι ο δρόμος της εξωτερίκευσης της βιομηχανικής παραγωγής δεν έχει επιστροφή. Γι’ αυτό και η μόνη παραγωγή που έχει παραμείνει στις ΗΠΑ σχετίζεται με την “εθνική ασφάλεια”».

3. Η διεθνική σωματεμπορία των γυναικών, η ενδεχομενικότητα του κινδύνου και η ειδική εστίαση στην οργανωμένη εγκληματικότητα

Η Sassen υποστηρίζει ότι η παγκόσμια οικονομική αναδόμηση ενέτεινε την παρουσία των γυναικών σε διεθνικά κυκλώματα (circuits) που κατέχουν κεντρική θέση στις οικονομικές διεργασίες (Sassen, 2000). Προσδιορίζει δε αυτά τα κυκλώματα, τα οποία βασίζονται κυρίως στη γυναικεία εργασία, ως «αντι-γεωγραφίες», περιλαμβάνοντας τη διακίνηση ανθρώπων για τη βιομηχανία του σεξ, τη διασυνοριακή μετακίνηση και την ανάπτυξη διαφόρων ειδών τυπικών ή άτυπων αγορών εργασίας. Έτσι, συνιστούν μια «νέα πολιτικο-οικονομική πραγματικότητα», την οποία ορίζει ως τη «θηλυκοποίηση της επιβίωσης», προκειμένου να καταδείξει ότι πολύ συχνά νοικοκυριά αλλά και ολόκληρες κοινότητες εξαρτώνται για την επιβίωσή τους από τις γυναίκες (Sassen, 2000, σελ. 506). Επιπλέον, οι γυναίκες που εντάσσονται στη βιομηχανία του σεξ συντείνουν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας του θεάματος και ως εκ τούτου του τουρισμού ως στρατηγικής ανάπτυξης, συνιστώντας έτσι μία από τις πηγές των κρατικών εσόδων παράλληλα με τη διασφάλιση εισροής εμβασμάτων.⁹ Επομένως, αυτά τα κυκλώματα αναπαριστούν «εναλλακτικούς δρόμους για την επιβίωση, για το κέρδος και τη διασφάλιση κυβερνητικών πόρων» (Sassen, 2000, σελ. 523).

Η «θηλυκοποίηση της φτώχειας» (Pearce, 1978), η «θηλυκοποίηση της μετανάστευσης» (Castles, Miler, 1993), η «θηλυκοποίηση της διεθνούς εργατικής δύναμης» (Parreñas, 2001) ή η «θηλυκοποίηση της επιβίωσης», αυτή δηλαδή η υπερβολή εμφάνισης των γυναικών σε όλα τα πεδία και επίπεδα σηματοδοτεί μια έμφυλη επισφαλοποίηση της καθημερινότητας, περιλαμβάνοντας συνθήκες που δημιουργούν μια εντεινόμενη αβεβαιότητα για την πρόσβαση στους απαιτούμενους πόρους για τη ζωή. Και είναι γύρω από αυτήν την αβεβαιότητα, που εξαιτίας της ασάφειας του εύρους της, οργανώνεται η αναζήτηση προστασίας και ασφάλειας (Castel, 2003), όπως επίσης δομείται μια τακτική διακυβέρνησης που στηρίζεται στην εισαγωγή της έννοιας του

9. Αν και οι ροές των εμβασμάτων είναι μικρές σε σχέση με τις μαζικές καθημερινές ροές κεφαλαίων στις διάφορες χρηματοπιστωτικές αγορές, αποτελούν για πολλές χώρες, και ιδίως στις παραπαίουσες οικονομίες, σημαντική πηγή ξένου συναλλάγματος.

κινδύνου¹⁰ και στην πολιτική του διαχείριση. Επιπλέον, παρατηρείται μια μετατόπιση της έμφασης στο σημασιολογικό πεδίο της έννοιας της «επικινδυνότητας», από υποκειμενικούς παράγοντες σε περισσότερο αντικειμενοποιημένα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα η εθνική προέλευση ως ιδιότητα συλλογικών ομάδων πληθυσμού ή ορισμένα είδη εγκλημάτων (π.χ. τρομοκρατία, οργανωμένο έγκλημα), τα οποία, παρά την ασαφή εννοιολογική τους οριοθέτηση, θεωρούνται ότι συνιστούν διακινδύνευση για τη δημόσια τάξη (Νικολόπουλος, 2002, σελ. 52-53). Κατά συνέπεια, η βασική τάση των σχεδιαζόμενων και εφαρμοζόμενων πολιτικών είναι μια κλιμακούμενη έμφαση στην καταστολή και όπως ενδεικτικά σημειώνουν οι Baratta και Γιαννούλη «ο' αυτό το πλαίσιο δεν είναι παράδοξο –αλλά είναι ανησυχητικό– ότι “η παράνομη διάβαση των συνόρων” κατατάσσεται στην “οργανωμένη εγκληματικότητα”, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται ως “εγκληματική απειλή” όχι μόνον τα δίκτυα παράνομης διακίνησης μεταναστών, αλλά και τα θύματά τους, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες» (Baratta, Γιαννούλη, 1997).

Η Σύμβαση του ΟΗΕ ενάντια στο Διεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα (Παλέρμιο, 12-15/12/2000) εκφράζει αυτήν την αυξανόμενη εστίαση στην εγκληματοποίηση του φαινομένου, αποτελώντας, ήδη από τη δεκαετία του 1990, ένα από τα κεντρικά ζητήματα σε διεθνές επίπεδο (Edwards & Gill, 2003). Αυτή η στροφή του πολιτικού ενδιαφέροντος καταδεικνύει με σαφή τρόπο την ανάπτυξη του ελέγχου και της καταστολής για την οργανωμένη εγκληματικότητα, κατασκευάζοντας, έτσι, μαζί με την «απειλή» της τρομοκρατίας έναν «νέο εχθρό». Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση ερωτώμενου αρμοδιότητας στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων, σχετικά με την ίδρυσή του: «[...] το Τμήμα αυτό έχει ιδρυθεί το 2006, τον Ιούλιο, τότε όταν δόθηκε αρμοδιότητα από τα Τμήματα Ηθών στις υποδιευθύνσεις οργανωμένου εγκλήματος, δηλαδή σε εμάς εδώ, γιατί ήταν στρατηγική τότε της αστυνομίας να χτυπηθεί το οργανωμένο έγκλημα κι όχι να ψάχνουμε συνεχώς για θύματα κι αποτέλεσμα να μην έχουμε...».

10. Η κατάσταση του κινδύνου υποδηλώνει μια ποιοτική μεταστροφή στην κοινωνική πρόσληψη της εγκληματικότητας, καθώς ο φόβος του εγκλήματος θα μεταβληθεί σε ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο τέτοιας εμβέλειας, ώστε να αποσυνδεθεί από την εγκληματικότητα και να χρήζει πλέον διαφορετικής αντιμετώπισης (Garland, 2001).

Η κατασκευή αυτή του νέου «κακού» συνδέεται με την παγκόσμια αναδόμηση της αγοράς και συνιστά μια ειδική εστίαση στη «δυτική» ασφάλεια, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια «μετα-ψυχροπολεμική πολιτική λογική» (Edwards, Gill, 2003). Η Σύμβαση του ΟΗΕ συμπληρώνεται από τρία Πρωτόκολλα, τα οποία δίνουν έμφαση σε διαφορετικές περιοχές: α) το Πρωτόκολλο για την αποτροπή, την καταστολή και την τιμωρία της παράνομης διακίνησης προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των γυναικών και των παιδιών (2003), β) το Πρωτόκολλο ενάντια στη λαθρεμπορία των μεταναστών μέσω ξηράς, αέρα και θάλασσας, και γ) το Πρωτόκολλο για την καταπολέμηση της παράνομης κατασκευής και διακίνησης πυροβόλων όπλων, μερών και εξαρτημάτων τους και πυρομαχικών.¹¹ Διαφαίνεται ότι ο συγκερασμός θεμάτων ασφάλειας και ελέγχου του εγκλήματος αποκτά προτεραιότητα, αποτελώντας το μείζον χαρακτηριστικό για τη δικαιολόγηση του κοινωνικού ελέγχου, της αστυνόμευσης και πολλών παραμέτρων της σύγχρονης διακυβέρνησης (Aas, 2007, Andreas, Nadelman, 2006). Η ένταξη αυτή των Πρωτοκόλλων σε μια Σύμβαση που στοχεύει στην καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος σε διεθνικό επίπεδο, σηματοδότησε την εγκληματολογική-ποινική προσέγγιση στο ζήτημα και τη συνακόλουθη ανταπόκριση των περισσότερων κρατών-μελών του ΟΗΕ στην ανάπτυξη νομικών πλαισίων που έδωσαν έμφαση στον περιορισμό της μετανάστευσης, στον έλεγχο των «παράνομων» εισόδων και στη θέσπιση βαρύτερων ποινών. Δεν είναι τυχαία η επισήμανση εκπροσώπου αρμοδιότητας στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων σχετικά με τον διεθνικό χαρακτήρα της δράσης των συναφών δομών: «[...]

11. Η Ελλάδα υπέγραψε τη Σύμβαση και το Πρωτόκολλο για την Παράνομη Διακίνηση Προσώπων στις 13 Δεκεμβρίου του 2000 και την επικύρωσε με τον Ν. 3875/2010. Για τα πλήρη κείμενα της Σύμβασης του ΟΗΕ και των Πρωτοκόλλων, βλ.: http://www.odccp.org/crime_cicp_convention.html#final και http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf Βλ. επίσης: United Nations Office on Drugs and Crime, Division for Treaty Affairs, *Legislative Guides for the Implementation of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto*, United Nations, New York 2004, και ιδιαίτερα το Β' Μέρος: *Legislative guide for the implementation of the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime*, text at: http://www.unodc.org/pdf/crime/legislative_guides/Legislative%20guides_Full%20version.pdf

ουσιαστικά η αρμοδιότητά μας επεκτείνεται σε όλη την επικράτεια. Συν του ότι έχουμε και το μεγαλύτερο βάρος των υποθέσεων που έχουν διεθνική διάσταση. Δηλαδή υποθέσεις που δεν είναι μόνο στα στενά πλαίσια της Ελλάδος, αλλά εμπλέκονται και τρίτες χώρες, είτε της Ευρωπαϊκής Ένωσης είτε ακόμη και άλλες χώρες από τον υπόλοιπο κόσμο...».

Έτσι, αυτή η πολιτική εγκληματοποίησης της διεθνικής σωματεμπορίας γυναικών (εκδιδόμενες, μεσάζοντες, πελάτες) πήρε τον χαρακτήρα μιας διαχείρισης που στόχευσε στην καταπολέμηση της «βάρβαρης βιομηχανίας» με τη σύλληψη των εγκληματιών, τον έλεγχο των συνόρων και την αύξηση της στρατηγικής ασφάλειας (Berman, 2003). Ακόμη και σε μία από τις πιο βασικές Εκθέσεις για τη διαμόρφωση σχετικών πολιτικών, που δημοσιεύεται κάθε χρόνο από το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ, αναγνωρίζεται ότι σε σχέση με τα 3P (Πρόληψη-Prevention, Δίωξη-Prosecution και Προστασία-Protection), που υποστηρίζονται από τη Σύμβαση του ΟΗΕ, το δεύτερο παράδειγμα ήταν το κυρίαρχο στις δράσεις των ευρωπαϊκών κρατών, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη του φαινομένου των 3D, δηλαδή κράτηση (detention), απέλαση (deportation) και αποδυνάμωση (disempowerment) (TIP, 2010). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με Έκθεση του ΟΗΕ για την εμπορία ανθρώπων (UNODC, 2009), οι καταδικαστικές αποφάσεις για το αδίκημα της εμπορίας ανθρώπων αυξάνονται σε έναν μικρό αριθμό χωρών και στις περισσότερες χώρες δεν υπερβαίνουν τις 1,5 ανά 100.000 άτομα. Η αναλογία αυτή είναι ακόμα χαμηλότερη σε σχέση με τον εκτιμώμενο αριθμό θυμάτων, ενώ κατά το χρονικό διάστημα 2007-2008, 2 στις 5 χώρες που καλύπτει η Έκθεση δεν κατέγραψαν ούτε μία καταδικαστική απόφαση.¹²

12. Ο Εκτελεστικός Δ/ντής του UNODC, Αντόνιο Μαρία Κόστα επισημαίνει: «Τα συστήματα ποινικής δικαιοσύνης πολλών χωρών υποτιμούν τη σοβαρότητα αυτού του εγκλήματος... Οι χώρες αυτές είτε εθελουφλούν είτε δε διαθέτουν τα κατάλληλα μέσα για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα, ή και τα δύο. Επιπλέον, κάποιες χώρες, μεταξύ των οποίων και ορισμένες μεγάλες δεν μας παρέχουν καν πληροφορίες για το θέμα. Είτε δεν έχουν την απαραίτητη οργάνωση για τη συλλογή στοιχείων είτε δεν είναι πρόθυμες να τις παράσχουν – πιθανόν γιατί βρίσκονται σε δύσκολη θέση». Και συνεχίζει: «μόνο ένα μικρό μέρος του προβλήματος είναι ορατό. Πόσα εκατοντάδες χιλιάδες θύματα εξαναγκάζονται να εργάζονται σκληρά στα σκλαβοπάζαρα, στα χωράφια, τα ορυχεία ή βρίσκονται παγιδευμένα στην οικιακή δουλειά; Ο αριθμός τους σίγουρα θα αυξηθεί, καθώς η οικονομική κρίση μεγαλώνει τον κύκλο των εν δυνάμει θυμάτων, ενώ η ζήτηση φτηνών αγαθών και υπηρεσιών αυξάνεται συνεχώς» (UNODC, 2009, σελ. 6-7).

Με αυτήν την έννοια, οι πολιτικές που αναπτύσσονται, παραγνωρίζουν σχεδόν εντελώς τους δομικούς παράγοντες που συντείνουν στη μεταναστευτική ροή των γυναικών, όπως επίσης τα θέματα πρόληψης και (επαν)ένταξης των διακινούμενων γυναικών για σεξουαλική/οικονομική εκμετάλλευση, γεγονός που τονίζει και ερωτώμενος αρμοδιότητας στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων: «Τους έχουμε τρομοκρατήσει. Φοβούνται οι κακοποιοί πλέον τις αρχές σ' αυτόν τον τομέα. Στην προστασία πάμε καλά. Γιατί πάλι φοβούνται γιατί ξέρουν ότι θα έχουν να κάνουν με την αστυνομία. Και φτάνουμε τώρα στον τομέα πρόληψη, επανένταξη και λοιπά, τα οποία δεν τα βλέπω. Δεν τα βλέπω. Ποια πρόληψη κάνουμε εδώ; Δεν έχουμε ένα σποτ στην τηλεόραση. Δεν έχουμε μια αφίσα σε ένα αεροδρόμιο. Δεν έχουμε ένα απλό χαρτάκι σ' ένα αεροπλάνο που έρχεται απ' τη Ρωσία. Να τα δίνουμε στις κοπέλες, στα Ελληνικά και στα Ρωσικά, να τα διαβάζουν. Με τα τηλέφωνα μας. Απλά είναι. Δεν χρειάζεται να ανακαλύπτουμε κάθε φορά όπως λέω εγώ, τον τροχό. [...] Αυτά είναι θέματα πολιτικής. Εγώ είμαι αστυνομικός. Δεν μπορώ να μιλάω για πολιτική. Αυτά κάποιοι άλλοι πρέπει να τα σκεφτούν. Να τα συντονίζουν. Έχουμε το θέμα της επανένταξης. Πού είναι τα προγράμματα του ΟΑΕΔ; Πού θα μάθουν ελληνικά αυτές οι κοπέλες; Πού θα βρουν δουλειά αύριο το πρωί; Παίρνω εγώ τους φίλους μου και τους λέω, έχω μια κοπελίτσα εδώ, μπορείς να την πάρεις για καθαρίστρια. Αυτά κάνουμε. Αλλά αυτά είναι διαπροσωπικά. Δεν με υποχρεώνει κανένας να το κάνω...».

Παρόμοια, ερωτώμενος αρμοδιότητας στις διεθνείς σχέσεις αναφέρεται στην αποτελεσματικότητα σε επίπεδο δίωξης σε αντίθεση με την ορθή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης: «Είναι, πώς να το πω, αντιφατική η εικόνα που υπάρχει. Δηλαδή έχουμε επιτυχίες πιστεύω στο διωκτικό κομμάτι, λιγότερο στο κομμάτι της απονομής δικαιοσύνης, δηλαδή στο πώς εξελίσσονται οι πορείες δίωξης. Δηλαδή, ενώ έχουμε αρκετές συλλήψεις, καλή δουλειά σε επίπεδο έρευνας δικογραφίας, μετά κάποια στιγμή, αν όχι στον πρώτο, στο δεύτερο βαθμό, αυτό το πράγμα δεν λειτουργεί σε συνθήκες ας πούμε... βλέπεις ότι το οργανωμένο έγκλημα πάει σε μαστροπεία, δηλαδή υπάρχει μια διαδικασία...[...] Τώρα αυτό που προσπαθούμε εμείς να "πεισουμε" και να θεσμοθετήσουμε είναι ότι αυτό ακριβώς το κομμάτι που έθιξα ως έλλειμμα στο θέμα της προστασίας των θυμάτων. Δηλαδή όσο πιο πειστικό είναι το σύστημα αρωγής και νομικής υποστήριξης και ψυχοκοινωνικής αρωγής κ.ο.κ. [...] που βεβαίως δημιουργεί πάλι έναν θύλακα ουτοπίας μέσα σε μια χώρα που δεν λειτουργούν αυτά τα πράγματα,

αλλά η αλήθεια είναι, έστω και θεωρητικά, ότι εάν αυτά τα θύματα μπορούσες να τα “χρησιμοποιήσεις”, να τα ενθαρρύνεις να συνεργαστούν με τις αρχές, θα είχες πολύ καλύτερα αποτελέσματα...».

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι τα συνοριακά και μεταναστευτικά δικαιικά καθεστώτα, προσφέροντας μια ψευδαίσθηση ελέγχου και ασφάλειας (Bigo, 2003), οδηγούν στην κατασκευή της μετανάστευσης ως εγκληματικής διαδικασίας, χωρίς να εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους το καθεστώς των συνόρων και των αδειών εισόδου επιδρούν στην κατάσταση των μεταναστών/-στριών (Αντριάσεβιτς, 2007), αφού καθιστούν τις διακινούμενες γυναίκες νομικά, οικονομικά και σωματικά πιο ευάλωτες (Berman, 2003, Sharma, 2003). Για να παραθέσουμε την Αντριάσεβιτς: «Κάθε τμήμα του ταξιδιού αποκτούσε μια χρηματική αξία που οι γυναίκες με τις οποίες μίλησα, μην έχοντας τα οικονομικά μέσα για να πληρώσουν, έπρεπε να ξεπληρώσουν με σεξουαλική εργασία σε διάφορους σταθμούς κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Επομένως, η έρευνά μου δείχνει ότι οι αυστηρότεροι μεταναστευτικοί έλεγχοι που υιοθετήθηκαν για να μειώσουν το trafficking, αυξάνουν τελικά το κόστος της όλης “επιχείρησης”, εκτινάσσουν την αξία των μεταναστών ως “εμπορευμάτων εργασίας” και τελικά εξυπηρετούν τα οικονομικά συμφέροντα τρίτων προσώπων. Κατ’ επέκταση, αυξάνεται ο βαθμός ελέγχου που αυτά τα τρίτα πρόσωπα μπορούν ν’ ασκήσουν στους μετανάστες, τόσο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού όσο και κατά την άφιξη στη χώρα προορισμού» (Αντριάσεβιτς, 2007, σελ. 65).

Συνεπώς, οι πολιτικές για την καταπολέμηση της διεθνικής σωματεμπορίας, επί της ουσίας, ελέγχουν τις διασυννοριακές ανθρώπινες μετακινήσεις και μάλιστα με τέτοιον τρόπο που η ζωή των μεταναστών/-στριών καθίσταται όλο και πιο επισφαλής, αφού αντιμετωπίζεται ως περιττή και αντικαταστάσιμη. Πολλές φορές, οι απαγορευτικές και κατασταλτικές πολιτικές των κυβερνήσεων θέτουν τους/τις μετανάστες/-στριες σε μια κατάσταση που είναι είτε απροσπάτευτοι/-ες είτε μερικώς προστατευόμενοι/-ες από τον νόμο. Όσοι/-ες δεν μπορούν να μεταναστεύσουν νόμιμα ή δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα της πληρωμής της διέλευσης των συνόρων καταλήγουν να εμπλακούν στα δίκτυα των διακινητών/μεσαζόντων (Αντριάσεβιτς, 2007). Πρόκειται, όπως φαίνεται, για τις «παράπλευρες απώλειες» και τις «παράπλευρες ζημιές» που αφήνουν πίσω τους αυτές οι πολιτικές, καθιστώντας τους/τις μετανάστες/-στριες «αθέλητες και απροσχεδίαστες παράπλευρες απώλειες

της οικονομικής ανάπτυξης» (Bauman, 2005, σελ. 69). Η Σύμβαση ενάντια στο διεθνικό οργανωμένο έγκλημα του ΟΗΕ και το Πρωτόκολλο κατά της παράνομης διακίνησης δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν απλώς ένα πεδίο ανάπτυξης πολιτικών για την πρόληψη του φαινομένου, την προστασία/αρωγή των θυμάτων και τη δίωξη των εγκληματιών. Είναι κάτι παραπάνω από αυτό που διακηρύττουν. Αποτελούν ένα πλαίσιο στο οποίο κατασκευάζεται, μαζί με άλλες ρητορικές λόγου (π.χ. ΜΜΕ), η ανασφάλεια, ο κίνδυνος και η δημιουργία των «φρικτών άλλων» μέσω των εναλλασσόμενων σχημάτων της εγκληματοποίησης και της θυματοποίησης (Aas, 2007), όπου προβλήματα κοινωνικής πρόνοιας μετεγγράφονται σε ζητήματα ασφάλειας και ατομικής ευθύνης, με αποτέλεσμα να «συναρθρώνεται η απενοχοποίηση της κοινωνίας, η οποία δεν ευθύνεται για τα δεινά των άλλων, και η ενοχοποίηση της φτώχειας» (Κουκουτσάκη, 2013, σελ. 112).

4. Το σώμα, η φθαρμένη ταυτότητα και η σεξουαλική εργασία

Στην προσέγγιση του ζητήματος της διεθνικής σωματεμπορίας, ο λόγος για την ασφάλεια και το οργανωμένο έγκλημα, τέμνεται με εννοιολογήσεις και έμφυλες κατασκευές, εγγραφόμενος σε ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων αισθητικών θεαμάτων: εικόνες ανδρικής βίας, αντικοινωνικών ατόμων, κακοποιημένων και ανήμπορων γυναικών, παθητικών θυμάτων, μολυσμένων σωμάτων κ.ο.κ. Πρόκειται για μια δραματοποίηση που θυμίζει αρκετά τον βικτωριανό λόγο που περιέγραφε την πόρνη ως «παρία και θύμα της κοινωνίας», μια γυναίκα «παραπλανημένη και εγκαταλειμμένη», μια «παρέκκλιση από το ιδανικό της αξιοπρεπούς θηλυκότητας», καθώς και ένα «σύμβολο της μόλυνσης και της ασθένειας, του διεστραμμένου, επικίνδυνου και παράνομου σεξ» (Ομάδα Μιγάδα, 2012, σελ. 17). Έτσι, οι αναπαραστάσεις αυτές, οι οποίες είναι θεμελιακά αμφιλεγόμενες και αμφισβητούμενες, επικεντρώνονται στο ρόλο των διακινούμενων γυναικών, είτε ως θυμάτων των διεθνικών κυκλωμάτων και των μεσαζόντων, είτε ως παράνομων μεταναστριών/εγκληματιών.

Συχνά, οι γυναίκες αυτές όταν αναπαρίστανται ως θύματα της ανδρικής βίας, συνήθως από τη δική τους πατριαρχική κουλτούρα, υπο-

στηρίζεται ότι δεν έχουν εμπρόθετη δράση και ότι είναι ανίκανες να προβούν σε αυτόνομες επιλογές (Αντριάσεβιτς, 2007). Χαρακτηριστική είναι η αναφορά ερωτώμενου με αρμοδιότητα στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων: «Γιατί οι κοπέλες αυτές ήταν κάτω υπό καθεστώς ομηρίας, οπότε αποδεχόντουσαν τα πάντα, οπότε αυτό λειτούργησε. Υπάρχει εδώ και ένα θέμα βέβαια, θα σας πω τώρα λίγο έτσι κοινωνικό-ιστορικό. Οι περισσότερες κοπέλες προέρχονται από σλαβικά και ρωσικά φύλα, στα οποία εκεί η θέση της γυναίκας είναι διαφορετική από ό,τι στη Δυτική Ευρώπη. Γι' αυτό υπάρχει μια σχέση εξάρτησης πάντα με έναν άνδρα. Όταν είναι μικρές με τον πατέρα, αργότερα με τον σύζυγο και αυτό μπορεί πολύ εύκολα να τις κάνει να έχουν εξάρτηση από άνδρες. [...] και αυτό βοηθάει μετά πολύ αυτόν που λέμε εμείς, τον νταβατζή. Έρχεται αυτός ο οποίος... μεταβιβάζει τον ρόλο του πατέρα, του αδερφού, του συζύγου, του αρραβωνιαστικού στον ρόλο αυτόν. Αλλά λόγω και της προέλευσής της... τώρα δεν ξέρω αν είναι θέμα, σίγουρα θέμα γενετικό δεν είναι, είναι θέμα κοινωνικών συνθηκών εκεί, που δημιουργούν αυτή τη σχέση. Αυτή η σχέση περνάει και εδώ στην ελληνική κοινωνία και ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές. Εγώ βλέπω μια μεγάλη διάσταση μεταξύ των αγροτικών και ημιαστικών περιοχών...».

Επιπλέον, τα έμφυλα στερεότυπα είναι εγγενή και στον τρόπο που οι πολιτικές εφαρμόζονται. Για παράδειγμα, το Πρωτόκολλο για την αποτροπή, την καταστολή και την τιμωρία της παράνομης διακίνησης προσώπων, ενισχύει μια λογική αντίστιξης μεταξύ των παράνομων ανδρών μεταναστών («λαθρομεταναστών») που επιθυμούν τη διασυνοριακή μετακίνησή τους¹³ και των γυναικών που εξαναγκάζονται να μετακινηθούν, είναι άβουλες και εν τέλει θύματα της παράνομης διακίνησης. Εν τούτοις, σε αρκετές περιπτώσεις διεθνικής σωματεμπορίας, υπάρχει αρχική συμφωνία και συνεργασία μεταξύ των διakinούμενων ατόμων και των διεθνοσωματεμπόρων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην πορεία δεν θα ακολουθήσουν καταναγκαστικές, βίαιες και εκμεταλλευτικές συνθήκες (Αντριάσεβιτς, 2007, Bales, 2005). Η Aradau επισημαίνει ότι: «όταν τα θύματα της παράνομης διακίνησης γίνονται ενεργά, διεκδικώντας είτε (σεξουαλική) εργασία

13. Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, η παράνομη μετανάστευση δεν αναγνωρίζεται ως μορφή σοβαρής παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αποτελεί διεθνικό έγκλημα, που περιλαμβάνει την εκούσια συμμετοχή του ατόμου με σκοπό την επίτευξη παράνομης διέλευσης συνόρων (UN, 2000).

είτε ελευθερία κινήσεων, επιστρέφουν ξανά στις κατηγορίες από τις οποίες αποσπάστηκαν – λαθρομετανάστες και/ή πόρνες» (Aradau, x.x.) και απελαύνονται οριοθετώντας τα σύνορα ανάμεσα στους ανήκοντες και στους μη ανήκοντες στην κοινότητα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπάρχει σημαντική δυσκολία να αποσαφηνιστεί το πλαίσιο αναλυτικών διακρίσεων μεταξύ της «παράτυπης» μετανάστευσης, της παράνομης διακίνησης προσώπων και της προσωρινής μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα όταν η απουσία δυνατότητας για νόμιμη μετανάστευση έχει αναπτύξει ένα πεδίο ποικιλότροπων εκμεταλλευτικών τρόπων και συνθηκών για όσους/-ες επιθυμούν να μετακινηθούν. Έτσι, στην προσπάθεια αναπλήρωσης του ελλείμματος της ασφάλειας, οι πολιτικές που υλοποιούνται μετατρέπονται σε έναν μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού και οι γυναίκες που διαβαίνουν τα σύνορα συνήθως τιμωρούνται, είτε μέσω της οικονομικής/σεξουαλικής τους εκμετάλλευσης είτε μέσω της ποινικοποίησής τους ως παράνομων μεταναστριών, συνιστώντας ένα υβρίδιο για το κοινωνικό σώμα, μια υπέρβαση των ορίων του.

Στον αντίποδα των παραπάνω, δηλαδή της μετακίνησης των γυναικών ως αυτόνομων υποκειμένων, βρίσκεται η ρητορική για την επιλεγμένη «οικογενειακή» μετανάστευση, η οποία παρουσιάζεται ως παράδειγμα της «ευεργεσίας και του ανθρωπισμού του κράτους», αναπτύσσοντας μια λογική που αναδεικνύει ως πρότυπο την ετερόφυλη οικογένεια μέσω της οποίας συγκροτείται μια τεχνική διακυβέρνησης που στοχεύει στην πειθαρχία και τον έλεγχο πολλών νόμιμων μεταναστών/-τριών (Luibhéid, Anderson, x.x.). Σκόπιμη είναι η παράθεση του λόγου ερωτώμενου με αρμοδιότητα στις διεθνείς σχέσεις: «Και γενικά αυτό που θα έλεγα είναι ότι μέσα στην ευρύτερη, ας πούμε, πως να το πω, στο φόβο και στην ανασφάλεια και στην πόλωση που χαρακτηρίζει το διάλογο, τον υποτιθέμενο διάλογο γύρω από τη μετανάστευση, το πρότυπο της γυναικείας μετανάστευσης θα μπορούσε πραγματικά να προσεγγιστεί με έναν τρόπο όπου θα καλλιεργούσε μια επιθετική εικόνα για τη μετανάστευση γενικότερα. Δηλαδή η γυναίκα και το γυναικείο, ας πούμε, πρότυπο, πάντοτε βοηθά στο να ενσωματώνεται ο μετανάστης, μέσα από την οικογένεια, δηλαδή νοικοκυρεύεται ας πούμε η εικόνα του μετανάστη. Και αντίστοιχα χάνει την απειλητική της, ας πούμε, μορφή. Δηλαδή βλέπουμε με το πρώτο ρεύμα των Αλβανών μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας '90, αυτό που λέμε τώρα ότι αφομοιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό, ενσωματώθηκαν,

έχει να κάνει με το γεγονός ότι κάνανε οικογένειες. Και προφανώς ότι ήρθαν και γυναίκες. Αντίθετα, όλο το άλλο το ρεύμα της ασιατικής μετανάστευσης έρχεται χωρίς αυτήν την προϋπόθεση και αυτό δημιουργεί συνθήκες πιο λούμπεν, πιο ακραίες, πιο εγκληματογενείς, δεν ξέρω πως είναι η έκφραση, εγκληματογένεσης. Οπότε, με αυτήν την έννοια πιστεύω [...] ότι θα μπορούσαμε να προβάλλουμε διάφορες πλευρές της γυναικείας μετανάστευσης ως θετικά πρότυπα του μεταναστευτικού προβλήματος στην Ελλάδα. Είτε λειτουργώντας ως θετικά πρότυπα οικογένειας, είτε, βέβαια, λαμβάνοντας υπόψη ότι ένα μεγάλο ποσοστό από αυτές τις γυναίκες κρατά τα παιδιά μας και τους ηλικιωμένους μας...».

Τα γυναικεία ξένα σώματα μετατρέπονται άμεσα σε «πολιτικό πεδίο» (Φουκώ, 1976, σελ. 38), που πάνω τους ασκείται μια εξουσία με βασικούς άξονες την εθνική, έμφυλη αλλά και πολλές φορές την οικογενειακή πειθαρχία. Αυτό δεν αναιρεί, όμως, ότι οι γυναίκες/μετανάστριες έχουν κίνητρα, προθέσεις και αναστοχαστικές μορφές δράσης. Μέσω της διασυννοριακής μετακίνησης διαπραγματεύονται την καθημερινή τους επιβίωση, αν και οι κύριες ευκαιρίες για τις γυναίκες που μεταναστεύουν βρίσκονται στις «τυπικά γυναικείες» αγορές εργασίας και μάλιστα ανεξάρτητα από το αν έχουν την απαραίτητη άδεια ή όχι, υψηλό μορφωτικό επίπεδο ή όχι (Wijers, Lap-Chew, 1997). Σύμφωνα με την άποψη του Εμμανουηλίδη «είναι η δύναμη της αυτονομίας της μετανάστευσης, η διάσπαρτη δύναμη του αδέσποτου, που πρέπει να κυριαρχηθεί από το σύστημα (apparatus/dispositif) του ρατσισμού. Πρέπει να γίνει ορατή, να καταστεί επικίνδυνη να συκοφαντηθεί, να κυνηγηθεί, να εξαφανιστεί. Ή να εξαφανιστεί ως κρυμμένη εργασία σκλάβου» (Εμμανουηλίδης, 2013, σελ. 67). Από ό,τι φαίνεται τις περισσότερες φορές η παραβίαση των συνόρων επιφυλάσσει για τις μετανάστριες ένα πλαίσιο ζωής, που δεν λογίζεται ως αξιοβίωτο και βασίζεται σε εντατικούς ρυθμούς εκμετάλλευσης και σκληρότητας ή και ακόμη έμμεσης έκθεσης σε θάνατο (π.χ. στιγματισμός και φθαρμένη ταυτότητα, στέρηση μέσων επιβίωσης κ.λπ.). Για να παραφράσουμε τους Ντελέζ και Γκουαταρί, η σκληρότητα αυτή είναι μια κίνηση της μετα-νεωτερικής εξουσίας που συντελείται πάνω στα σώματα, που εγγράφεται σε αυτά και τα αυλακώνει (Ντελέζ και Γκουαταρί, 1973, σελ. 167).

Το σώμα των εκδιδόμενων γυναικών αναπαρίσταται και μετατρέπεται σε τόπο σημειωσών πρακτικών και τεχνικών, έτσι ώστε να

δίνει πληροφορίες για τις διαφοροποιητικές επιρροές της εθνικής και ταξικής καταγωγής. Σε αυτό εγγράφονται οι διαχωρισμοί που προκύπτουν από τον καταμερισμό εργασίας, και τις κοινωνικο-πολιτισμικές επιταγές για «νόμο και τάξη». Από το «αδύναμο» σώμα της εξαναγκαστικά εκδιδόμενης στο «άστατο» σώμα της πόρνης, η κατασκευή, έτσι και αλλιώς, χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει την κοινωνική τους περιθωριοποίηση και τη διπλή κοινωνική τους «κατωτερότητα»: ως μεταναστριών και ως γυναικών. Η αφήγηση ερωτώμενου με αρμοδιότητα στην καταπολέμηση εμπορίας ανθρώπων δίνει ένα παράδειγμα: «Υπάρχει δυστυχώς, σαν κοινωνία έχουμε ακόμη αυτό το... σεξιστικό πρότυπο, την κάθε γυναίκα εν δυνάμει μπορούμε να την κάνουμε φιλενάδα μας, έτσι; Δυστυχώς υπάρχει και στους χώρους εργασίας. Εγώ το βλέπω δεν είναι κάτι που... Γιατί ζω πολλά χρόνια μέσα στην αστυνομία, και μέσα στην αστυνομία υπάρχει. Όταν λοιπόν μία κοπέλα είναι και μετανάστρια είναι ακόμη πιο... δέχεται ακόμη μεγαλύτερη πίεση σε αυτόν τον τομέα. Από την άλλη μεριά να μην ξεχνάμε ότι οι περισσότερες από αυτές τις κοπέλες προέρχονται από φτωχές χώρες, από δύσκολες καταστάσεις, από άλλα περιβάλλοντα κοινωνικά και βέβαια και ο ελληνικός πληθυσμός δεν είναι αυτός που βλέπουμε στα μεγάλα αστικά κέντρα που σε κάποια στιγμή είναι και λίγο πιο μορφωμένος, να το πούμε, και κάποιες φορές έχει και μια διαφορετική διαπίστωση, έτσι; [...] Συν του ότι υπήρξε το μεγάλο πρόβλημα ότι το *trafficking* λειτούργησε πολύ άσχημα στην αρχή. Γιατί; Γιατί πέρασε τον μύθο ότι όλες οι γυναίκες που έρχονται από την Ανατολική Ευρώπη είναι π[...]. Δηλαδή ότι πολύ πιο εύκολα πιστεύουν ότι μια γυναίκα που είναι μετανάστρια, που είναι εδώ, είναι μια εύκολη γυναίκα που εντάξει δεν χρειάζεται να της δώσουμε και πολλή σημασία, να το πω έτσι, και η δουλειά της είναι να μας εξυπηρετεί σεξουαλικά παρά να έρθει για να δουλέψει».

Έτσι, σε όλα τα δίπολα που κατασκευάζονται για τη μετανάστρια και κανονικοποιούν το κοινωνικό σώμα, κατασκευάζοντας ταυτότητες (άνδρας/γυναίκα, ντόπια/ξένη, εγκληματίας/θύμα κ.λπ.) υπάρχει πάντα η θέση της έκ-νομης που τιμωρείται ποικιλοτρόπως: όσες δεν πληρούν τις προϋποθέσεις του νεοφιλελεύθερου προτάγματος αποβάλλονται είτε ως στιγματισμένες είτε ως τιμωρημένες, τοποθετημένες σε μια δομική θέση υποταγής. Η αντιμετώπιση αυτή σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες αναπαραστάσεις για τη σεξουαλικότητά τους, καθορίζουν τις συζητήσεις και τις πολιτικές για την πορνεία και την παράνομη διακίνησή τους (Guillemaut, 2004). Ακόμη παραπέρα,

η διάκριση μεταξύ «ανήμπορων» θυμάτων και «ένοχων σεξουαλικά εργαζόμενων» οδηγεί σε μια ποινικοποίηση των τελευταίων, δημιουργώντας μια πρότυπη σεξουαλική τάξη μέσα από την παραγωγή σχετικών πολιτικών και αυστηρών μεταναστευτικών ελέγχων.

Η πολιτική έμφαση στην παράνομη διακίνηση με έμφαση στη σεξουαλική εκμετάλλευση¹⁴ και στην έννοια της θυματοποίησης δεν είναι πολιτικά και κοινωνικά αθώα: μέσα από λέξεις όπως «συναίνεση» και «εκμετάλλευση», που περιλαμβάνονται στον ορισμό του Πρωτοκόλλου του ΟΗΕ κατά της παράνομης διακίνησης, χιλιάδες γυναίκες θεωρούνται θύματα διεθνικής σωματεμπορίας ως ρητορικό σχήμα, ενώ τελικά αυτές που τυχάνουν «αρωγής» είναι εξαιρετικά λίγες, όπως ακόμα λιγότερες είναι οι καταδίδες των σωματεμπόρων και των μεσαζόντων.

5. Συμπεράσματα

Στον εικοστό πρώτο αιώνα, μερικά ζητήματα έλκουν τη δημόσια προσοχή με τρόπο πραγματικά εντυπωσιακό: ένα από αυτά είναι και η διεθνική σωματεμπορία: ντικενσιανές εικόνες από ανυπεράσπιστα παιδιά και ανίσχυρες γυναίκες, που πιάνονται στις παγίδες της βίας και της εκμετάλλευσης, ενισχυόμενες με δημοσιεύματα εφημερίδων για παράνομα καρτέλ και ανελέητη βαρβαρότητα που στηρίζουν το εμπόριό τους. Σε επίπεδο πολιτικής, η έμφαση που τίθεται δεν είναι λιγότερο έντονη: από τους περισσότερους πολιτικούς επικρίνεται ως ένα από τα μεγαλύτερα «κακά» της σύγχρονης εποχής και πάνω από εννιακόσιοι οργανισμοί συμμετέχουν στην καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων (Kempadoo, 2005, σελ. xxix).

Ο «πόλεμος» αυτός φαίνεται να συνιστά μια παγκόσμια επιταγή, καθώς ο πολλαπλασιασμός των εκστρατειών ευαισθητοποίησης, η

14. Ο Λάζος (2002α) ορθά επισημαίνει ότι ο όρος «σεξουαλική εκμετάλλευση» δεν αποδίδει επαρκώς τη διττή φύση της εκμετάλλευσης: η εξαναγκαστικά εκδιδόμενη υφίσταται σεξουαλική εκμετάλλευση από τον πελάτη και οικονομική εκμετάλλευση της σεξουαλικότητάς της από τον διεθνosoωματέμπορο. Και όπως ο ίδιος τονίζει (2002α: 6-7): «Αν για το σωματέμπορο η γυναίκα ή το ανήλικο έχουν ανταλλακτική αξία, για τον πελάτη αποτελούν αξία χρήσης, χρησιμότητα. Οπότε ίσως είναι πιο εύστοχο η συγκεκριμένη μορφή εκμετάλλευσης να αποδίδεται ως εμπορευματική ή σεξουαλική-οικονομική εκμετάλλευση».

δημοσίευση πρόσφατων διεθνών και περιφερειακών συμβάσεων, όπως επίσης οι νέες ευκαιρίες που δημιουργούνται από την παγκόσμια οικονομία για ρυθμιζόμενες μεταναστευτικές ροές, δείχνουν ότι η εμπορία ανθρώπων θα παραμείνει σταθερά στην πολιτική και κοινωνική ατζέντα για το άμεσο μέλλον (Howard, Lalani, 2008, σελ. 5). Είναι σημαντικό, ωστόσο, να αντιπαραθέσει κανείς αυτόν τον «πόλεμο» με μια πρόσφατη τάση που έχει αρχίσει να προβληματίζει την κυρίαρχη ανάλυση και τις επικρατούσες αντιλήψεις για την εμπορία ανθρώπων. Υποστηρίζεται ότι το θεσμικό πλαίσιο του ΟΗΕ, βάσει του οποίου θεμελιώθηκαν οι περισσότερες εθνικές νομοθεσίες για την αντιμετώπιση του φαινομένου, επικεντρώνεται πολύ στενά στη σεξουαλική εκμετάλλευση, δίνοντας έμφαση στις γυναίκες-θύματα, ενώ αποσπά την προσοχή από άλλες μορφές διακίνησης (Surtees, 2008). Παρόμοια, άλλοι υποστηρίζουν ότι οι τρέχουσες πολιτικές έχουν λάβει μια κρατο-κεντρική διάσταση, τέτοια που οδηγεί σε δρακόντεια έμφαση επί των συμπτωμάτων ενός προβλήματος, αγνοώντας έτσι τις αιτίες που το παράγουν (Kempadoo, 2005).

Η αντιμετώπιση του θέματος από τη σκοπιά της ασφάλειας, συντείνει όχι μόνο στην εγκληματοποίηση/ποινικοποίηση και τη δαιμονοποίηση των μετακινούμενων πληθυσμών (ή μέρους αυτών), που σε άλλη περίπτωση θα ήταν επιζώντες των κατάφωρων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, αλλά επιπλέον παρέχει στο κράτος τη δυνατότητα να επεκτείνει αδικαιολόγητα την εξουσία του στους πολίτες του, η οποία σε πολλές περιπτώσεις καταπατά σοβαρά τις θεμελιώδεις ελευθερίες τους (Karur, 2005). Το ζήτημα της ασφάλειας συνδέεται, έτσι, με αυτό της αβεβαιότητας του κινδύνου, που προκαλούν οι νέες πολύπλοκες και ενδεχομενικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Αν η περιφρούρηση του κράτους στις προηγούμενες περιόδους ταυτιζόταν με την επιβίωση του έθνους-κράτους, τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και συναίνεσης (κράτος πρόνοιας), κατά την περίοδο του «μεγάλου τείχους της παγκοσμιοποίησης» το νόημα της ασφάλειας αυτό καθαυτό γίνεται η βασική αρχή της κρατικής δραστηριότητας. Οι συνοριακοί μηχανισμοί και οι σχετικές πολιτικές δεν έχουν τόσο ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των μεταναστευτικών ροών, αλλά τον έλεγχο της ροής της τροφοδότησης της εργασιακής δύναμης από τη μια γεωγραφική περιοχή σε μια άλλη (Finoki, 2009), η οποία πολλές φορές συναρτάται με τις ανάγκες της αγοράς για φθη-

νή εργατική δύναμη ή για παροχή υπηρεσιών (π.χ. σεξουαλικών) που είναι ανάξιες να εκτελεστούν παρά μόνον από τους σύγχρονους «παρίες» και «παρανόμους». Επιπλέον, η αποτρεπτική αποτελεσματικότητα αυτού του είδους των διαχωρισμών (εδαφικών, εθνικών, ταξικών, κοινωνικών, έμφυλων κ.ά.) διαθέτει δύο όψεις, όπως σημειώνει ο Ραζάκ (2008, σελ. 60): «δεν μπορεί να προστατευθεί η μια πλευρά χωρίς να απειληθεί η άλλη, μέσω της απώθησης του ανεπιθύμητου, του ξένου για την περιοχή, προς τους κινδύνους ενός τραχιού και μάλιστα ερηνικού εξωτερικού».

Η υιοθέτηση μέτρων για τη διεθνική σωματεμπορία γυναικών σχετικοποιεί το πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων τους, αφού τις καθιστά ακόμα πιο τρωτές σε κάθε είδους εκμετάλλευση και βία, και, πολλές φορές τις διατηρεί σε μια μεταιχμιακή κατάσταση μεταξύ ζωής και θανάτου. Οι πολιτικές διαχείρισης του ζητήματος λειτουργούν ως τελεστές επιλογής ή διαχωρισμού μεταξύ αυτών που αξίζει να ζήσουν και αυτών που πρέπει να πεθάνουν, υιοθετώντας συχνά έναν λόγο «οδύνης», «προστασίας» και «ευαισθησίας» για τα θύματά τους, προκειμένου να υποδηλωθεί ότι υπάρχει ένα κοινωνικό πρόσωπο φροντίδας ενός «ευνοούμενου» κράτους που προασπίζει τα συμφέροντα των «αδικημένων» του. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την εγκαθίδρυση διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα σε όσους/-ες συμμετέχουν «επίσημα» στην παραγωγή έναντι όσων βρίσκονται εκτός κοινωνικού και παραγωγικού χώρου, μετατρέποντας έτσι το πεδίο των εφαρμοζόμενων πολιτικών και των διακηρυσσόμενων στόχων τους σε μηχανισμούς κοινωνικού αποκλεισμού. Ομολογουμένως, αν ήταν να τοποθετηθώ απέναντι σε μια διαζευκτική επιλογή ανάμεσα στην άσκηση τέτοιων ψευδολύσεων που απλοποιούν τις σύνθετες περιπλοκές της σύγχρονης αβεβαιότητας και στην εφαρμογή πολιτικών προστασίας των «έκθετων ετεροτήτων» μέσω της άσκησης πειθαρχίας και ελέγχου, θα δανειζόμουν τα λόγια του Μπάρτλεμπ του γραφιά, του μυθιστορηματικού ήρωα του Χ. Μέλβιλ, και θα απαντούσα: «θα προτιμούσα να μην».

6. Βιβλιογραφία

- Aas K.Fr. (2007), «Analysing a World in Motion. Global Flows Meet “Criminology of the other”», *Theoretical Criminology*, 11(2), pp. 283-303.
- Agamben G. (2005), *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, Αθήνα, εκδ. Scripta.
- Agamben G. (2001), «On Security and Terror», trans. Soenke Zehle, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20.09.2001, Nr. 219, text at: <http://scidok.sulb.uni-saarland.de/volltexte/2009/2143/pdf/Agamben.pdf>
- Agier M. (2011), «The Undesirables of the World and how Universality Changed Camp», *OpenDemocracy*, text at: <http://www.opendemocracy.net/michel-agier/undesirables-of-world-and-how-universality-changed-camp>
- Agier M. (2002), *Aux bords du monde, les réfugiés*, Paris, Flammarion.
- Αθανασίου Α. (2012), «Η βιοπολιτική της αυταρχικής δημοκρατίας και η διακυβέρνηση του επικίνδυνου σώματος», «Ενθέματα - Κυριακάτικη Αυγή», 16 Σεπτεμβρίου 2012, text at: <http://enthemata.wordpress.com/2012/09/16/athina/>
- Αμπατζή Λ. (2008), *Προσεγγίζοντας το φαινόμενο του trafficking*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Andreas P., Nadelmann E. (2006), *Policing the Globe. Criminalization and Crime Control in International Relations*, Oxford, Oxford University Press.
- Αντριάσεβιτς Ρ. (2007), «Τράφικινγκ: Συζήτηση γύρω από μια έννοια. Η περίπτωση των ανατολικοευρωπαίων γυναικών στην Ιταλία», μτφρ. Μ.Ι. Παπαδήμα, *Θέσεις*, τεύχ. 98, σελ. 53-80.
- Aradau Cl. (x.x.), «Παράνομη διακίνηση στις γυναίκες: Ασφάλεια και δημοκρατικοί υπήκοοι», text at: <http://www.re-public.gr/?p=69>
- Bales K. (2005), *Understanding Global Slavery. A Reader*, London, University of California Press.
- Baratta A., Γιαννούλη Χρ. (1997), «Από το δίκαιο της Ευρώπης στην Ευρώπη των δικαιωμάτων», (I), *Θέσεις*, τ. 60, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, text at: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=595&Itemid=29
- Bauman Z. (2005), *Σπαταλημένες ζωές. Οι απόβλητοι της νεοτερικότητας*, μτφρ. Μ. Καρασαρίνης, Αθήνα, εκδ. Κατάρτι.
- Bauman Z. (2002), *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Αθήνα, εκδ. Ψυχογιός.
- Berman J. (2006), «*Trafficking in the Illicit: From Trafficking in East and Central European Women to the Biopolitical Management of Migration*», Confer-

- ence paper prepared for History, Gender and Migration, Ecole Normale Supérieure and Université Paris 1, 27-29 March 2006.
- Berman J. (2003), «Unpopular Strangers and Crises Unbound: Discourses of Sex-trafficking, the European Political Community and the Panicked State of the Modern State», *European Journal of International Relations*, 9(1), pp. 37-86.
- Bigo D. (2003), «Criminalization of “Migrants”: The Side Effect of the Will to Control the Frontiers and the Sovereign Illusion», Paper presented at *Irregular Migration and Human Rights Conference* at University of Leicester, 28-29 June.
- Βίρνο Π. (2007), *Η γραμματική του πλήθους*, μτφρ. Γ.Β. Πασσάς, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας/Αλεξάνδρεια.
- Btihaj A. (2007), «Surveillance and Biopolitics», *Electronic Journal of Sociology*, 7, text at: http://www.sociology.org/content/2007/___btihaj_surveillances.pdf
- Castel R. (2003), *L' insécurité sociale: qu' est-ce qu' être protégé?*, Paris, Seuil.
- Castles S., Miller M.J. (1993), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, London, Macmillan.
- Edwards A., Gill P. (eds.) (2003), *Transnational Organised Crime. Perspectives on Global Security*, London, Routledge.
- Edwards A., Gill P. (2002), «The Politics of “Transnational Organized Crime”: Discourse, Reflexivity and the Narration of “Threat”», *British Journal of Politics and International Relations*, 4(2), pp. 245-260.
- Εμμανουηλίδης Μ. (2013), «Οικονομία και κρίση της νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής. Η στρατηγική λειτουργία του ρατσιστικού συστήματος», στο: Μ. Εμμανουηλίδης, Α. Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, Αθήνα, εκδ. futura, 15-100.
- Finoki Br. (2009), «Towards a Nomadic Fortress/Refugee», text at: <http://subtopia.blogspot.gr/2009/01/towards-nomadic-fortress-refugere Refugee.html>
- Foucault M. (2003), «Society must be defended», in: M. Bertani, A. Fotana (eds.), *Society Must be Defended: Lectures at the College de France 1975-1976*, New York, Picador.
- Φουκώ Μ. (1982), *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, τόμ. 1ος, μτφρ. Γκλ. Ροζάκη, Αθήνα, εκδ. Ράππα.
- Φουκώ Μ. (1976), *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου, Ι. Πάλλη, Αθήνα, εκδ. Ράππα.
- Garland D. (2001), *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford, Oxford University Press.

- Goldman E. (2010), *Για το λαθρεμπόριο των γυναικών. Η τραγωδία της ανθρωπίνης χειραφέτησης*, μτφρ. Κ. Σχινά, Αθήνα, εκδ. Ποταμός.
- Guillemaut Fr. (2004), «Trafics et migrations de femmes, une hypocrisie au service des pays riches», *Hommes et migrations*, no 1248, mars-avril, pp. 75-87.
- Howard N., Lalani M. (2008), «The Politics of Human Trafficking», *St. Antony's International Review*, 4(1), pp. 5-15.
- Kapur R. (2005), «Cross-border Movements and the Law: Renegotiating the Boundaries of Difference», in: K. Kempadoo, J. Sanghera, B. Pattanaik (eds.), *Trafficking and Prostitution Reconsidered: New Perspectives on Migration, Sex Work and Human Rights*, Boulder, CO, Paradigm Publishers, 25-41.
- Kempadoo K. (2005), «From Moral Panic to Global Justice: Changing Perspectives on Trafficking», in: K. Kempadoo, J. Sanghera and B. Pattanaik (eds.), *Trafficking and Prostitution Reconsidered: New Perspectives on Migration, Sex Work and Human Rights*, Boulder, CO, Paradigm Publishers, pp. vii-xxxiv.
- Κουκουτσάκη Α. (2013), «Από το κοινωνικό στο ποινικό κράτος. Η Χρυσή Αυγή και οι συμβολικές λειτουργίες των ποινικών θεσμών», στο Μ. Εμμανουηλίδης και Α. Κουκουτσάκη, *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*, Αθήνα, εκδ. futura, σελ. 101-140.
- Λάζος Γρ. (2002α), *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα - Η εκδιδόμενη*, τόμ. 1ος, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης.
- Λάζος Γρ. (2002β), *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα: Ο πελάτης*, τόμ. 2ος, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτης.
- Luibhéid E., Anderson Br. (x.x.), «Εμφυλα σύνορα: Ένας διάλογος», text at: <http://www.re-public.gr/?p=372>
- Μπάουμαν Ζ. (2008), *Ρευστοί καιροί. Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ. Γεώργιας, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο.
- Μπάτλερ Τζ. (2009), *Ευάλωτη ζωή. Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*, μτφρ. Μιχ. Λαλιώτης, Αθήνα, εκδ. Νήσος.
- Nevins J. (2002), *Operation Gatekeeper: The Rise of the "Illegal Alien" and the Making of the US-Mexico Boundary*, New York, Routledge.
- Νικολόπουλος Γ. (2002), *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Ντελέζ Ζ., Γκουαταρί Φ. (1973), *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια. Ο Αντι-Οιδίπους*, Αθήνα, εκδ. Ράππα.
- Ομάδα Μιγάδα (2012), «Το σεξ σαν ιστορία τρόμου: πορνεία, επιδημία και δημόσια τάξη», *Μιγάδα (γυναικεία έκδοση ενάντια στις νέες πειθαρχή-*

- σεις), τεύχ. 3^ο, text at: <http://autonomia71.files.wordpress.com/2012/02/teyxos-3porneia1.pdf>
- Ομάδα Terminal 119 για την κοινωνική και ατομική αυτονομία (2008), *Ενάντια στην κουλτούρα του βιασμού*, τεύχ. 3, Θεσσαλονίκη.
- Παπαγιαννοπούλου Μ., Μαρκούσης Η. (2007), *Οδηγός συμβουλευτικής για γυναίκες-θύματα της διεθνικής σωματεμπορίας*, Αθήνα, εκδ. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών.
- Parreñas Rh.S. (2001), *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*, CA, Stanford University Press.
- Pearce D. (1978), «The Feminization of Poverty: Women, Work, and Welfare», *Urban and Social Change Review*, 11, pp. 28-36.
- Ραζάκ Ο. (2008), *Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος*, μτφρ. Δ. Παπαδουκάκης, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας.
- Riley D. (1988), *Am I that Name? Feminism and the Category of "Women" in History*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Σάσεν Σ. (2001), *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Π. Παπανδρέου, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο.
- Sassen S. (2000), «Women's Burden: Counter-geographies of globalization and the Feminization of Survival», *Journal of International Affairs*, 53(2), pp. 503-524, text at: <http://www.columbia.edu/~sjs2/PDFs/womensburden.2000.pdf>
- Scott J.W. (1999), «Some Reflections on Gender and Politics», στο: M.M. Ferree, J. Lorber and B.B. Hess (επιμ.), *Revisioning Gender*, London, Sage, pp. 70-96.
- Sharma N. (2003), *Travel Agency: A Critique of Anti-trafficking Campaigns*, *Refuge*, 21(3), pp. 53-65, text at: <https://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/refuge/article/viewFile/21302/19973>
- Silveira Gorski H.Cl. (1999), «Η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι πρόσφυγες και οι "παράνομοι" μετανάστες», μτφρ. Δ. Δημούλης, *Θέσεις*, τεύχ. 68, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, text at: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=674
- Surtees R. (2008), «Trafficked Men as Unwilling Victims», *St. Antony's International Review*, 4(1), pp. 16-36.
- Tabet P. (2006), «Τα δόντια της πόρνης. Ανταλλαγή, διαπραγμάτευση, επιλογή στις οικονομικο-σεξουαλικές σχέσεις», στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια.

- TIP (2010), *The 2012 Trafficking in Persons (TIP) Report*, Department of State, USA, text at: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2010/>
- United Nations (2005), *2004 World Survey on the Role of Women in Development. Women and International Migration*, Department of Economic and Social Affairs (DESA), Division for the Advancement of Women, New York: United Nations, text at: <http://www.un.org/womenwatch/daw/Review/documents/press-releases/WorldSurvey-Women&Migration.pdf>
- United Nations (2000), *Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air*, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, United Nations, text at: http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_smug_eng.pdf
- United Nations Development Programme (UNDP) (1994), *Human Development Report 1994*, New York: Oxford University Press, 1994, <http://www.undp.org/hdro/1994/94.htm>
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2009), *Global Report on Trafficking in Persons*, text at: https://www.unodc.org/documents/Global_Report_on_TIP.pdf
- United Nations Population Fund (UNFPA) (2006), *State of World Population 2006. A Passage to Hope: Women and International Migration*, New York: UNFPA.
- Wacquant L. (2008), *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge, Polity.
- Wijers M., Lap-Chew L. (1997), *Trafficking in Women: Forced Labour and Slavery-like Practices in Marriage, Domestic Labour and Prostitution*, Foundation against Trafficking in Women & Global Alliance against Traffic in Women.